

„Wychowanie w Rodzinie” t. XIX (3/2018)

nadesłany: 29.11.2018 r. – przyjęty: 18.01.2019 r.

Ewa MUSIAŁ*

**Rola nauczyciela edukacji początkowej
we wspieraniu rodzicielskich starań
ukierunkowanych na proces adaptacji szkolnej
dziecka rozpoczynającego naukę**

The role of the primary education teacher in supporting
parental efforts focused on the process of school adaptation
of the child starting education

Streszczenie

Cel badań: W edukacji wczesnoszkolnej rodzina jest włączana w proces instytucjonalnego kształcenia dzieci, w realizację wspólnych celów. W świadomości przedstawicieli obu środowisk połączone działania powinny służyć dobru dziecka, jego wielostronnemu rozwojowi, zaspokajaniu potrzeb związanych z adaptacją szkolną. Przygotowanie dziecka do roli ucznia i wejścia w nowe środowisko rozpoczyna się już w domu. Prawidłowe przygotowanie warunkuje wykorzystanie przez ucznia wkraczającego w instytucjonalną edukację jego szans rozwojowych, pełnego potencjału. Doświadczenia pierwszych dni są początkiem trudnego i złożonego procesu przystosowania się do szkolnej rzeczywistości. Dlatego bardzo ważne jest to, aby dziecko już od tego momentu czuło się w roli ucznia komfortowo.

* e-mail: ewa.musial@uwr.edu.pl

Instytut Pedagogiki, Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych, Uniwersytet Wrocławski, ul. Dawida 1, 50-527 Wrocław, Polska. ORCID: 0000-0001-7710-226

Metoda: Analiza literatury przedmiotu.

Wyniki i wnioski: Procesy adaptacji szkolnej dziecka rozpoczynającego naukę optymalizuje współdziałanie rodziców i nauczycieli. Powoduje ono wzrost skłonności do niesienia pomocy innym, zwiększenie zaufania, dostrzeganie podobieństw między członkami grupy pod względem intencji, wartości i postaw. Klimat życzliwości i zrozumienia wytworzony przez kooperujących dorosłych sprzyja u dziecka – ucznia wykształceniu się postaw skierowanych na eksplorowanie nowego otoczenia, zaspokajaniu potrzeb poznawczo-społecznych, a nie koncentrowaniu się na obronie przed tym, co nieznanne i niezrozumiałe.

Słowa kluczowe: dziecko, rodzina, nauczyciel, uczeń, edukacja wczesnoszkolna, szkoła, adaptacja szkolna

Abstract

The aim: Early school education involves the family in the process of institutional education of children, in achieving common goals. In the minds of representatives of both environments, joint actions should serve the good of the child, its multilateral development, and meet the needs of school adaptation. The preparation of the child for the role of a student is already beginning at home. A family in which a child is brought up is undoubtedly the most important factor in his preparation for a new environment. When this preparation is carried out correctly, it significantly determines the use by the student starting institutional education of its development opportunities to reach the full potential. The experiences of the first days are the beginning of a difficult and complex process of adapting to the new environment. It is very important that the child as a student feels as comfortable as possible from the beginning.

Method: Analysis of the literature.

Results: The processes of school adaptation of a child starting school is optimized by the cooperation of parents and teachers. It results in: an increase in the propensity to help others, the development of trust and the recognition of similarities between group members in terms of intentions, values and attitudes. The climate of kindness and understanding created jointly by cooperating adults favours the child – the student – developing attitudes aimed at exploring the new environment, satisfying cognitive and social needs, and not focusing on defending against the unknown and incomprehensible.

Keywords: child, family, teacher, student, early school education, school, school adaptation

Przekroczenie progu szkolnych drzwi może być dla dziecka radosnym i przyjemnym doświadczeniem, może również wiązać się z silnym stresem i lękiem. Rozpoczęcie nauki w szkole to rewolucja w życiu dziecka.

J. Płachecka

Wprowadzenie

Dla dziecka i jego rodziny pójście kilkulatka do szkoły wiąże się z powagą, nobilitacją społeczną. Szkoła to niemal „ziemia obiecana”, na której czeka wiele nowości, propozycji, ról i zadań do podjęcia, atrakcji oraz obowiązków¹. Okres edukacji początkowej jest czasem, w którym dziecko rozwija podstawowe kompetencje, odnosi w nauce pierwsze sukcesy i ponosi pierwsze porażki². Na tym etapie wchodzi ono w środowisko klasy, kształtuje poczucie własnej wartości i kompetencji oraz poznaje otoczenie – zarówno na gruncie dziecięcych eksploracji, jak i poprzez relacje między rówieśnikami z grupy³. Aby mały uczeń mógł aktywnie uczestniczyć w szkolnej edukacji, niezbędna jest profesjonalna pomoc w przeżywaniu nowych doświadczeń. Niezwykle ważną rolę, oprócz rodziców, odgrywa w tym nauczyciel, który z jednej strony, obok opiekunów staje się znaczącym dorosłym dla dziecka (uczniowie w pierwszych latach nauki nazywają wychowawczynię „Swoją Panią”, mają do niej ogromne zaufanie), z drugiej – jest wprawnym kreatorem przestrzeni, w której wszystkie doświadczenia będą miały miejsce. Udany start szkolny, jak twierdzi Wojciech Brejnak, jest szczególnie istotny dla szkolnego powodzenia ucznia w kolejnych latach jego nauki⁴. Stąd znaczenia nabierają wszelkie wspólne działania rodziców i pedagogów – przemyślane i skoordynowane, ukierunkowane na podnoszenie jakości funkcjonowania dziecka w szkole, uwzględniające nowe teorie i koncepcje oraz twórczo je implementujące do codzienności edukacyjnej dziecka⁵. Zapewnienie podopiecznym odpowiednio wysokiego poziomu zaangażowa-

¹ E. Musiał, *Rola nauczyciela edukacji wczesnoszkolnej w niwelowaniu stresu związanego z podjęciem nauki szkolnej przez dzieci sześciolatnie*, [w:] J. Malinowska, E. Jeziarska-Wiejak (red.), *Dziecko w sytuacji uczenia się. Codziennosc w poznawaniu świata i siebie*, Instytut Pedagogiki UWr, Wrocław 2017, s. 201.

² B. Murawska, *Edukacja wczesnoszkolna. Wiek 5/6–8/9 lat*, IBE, Warszawa 2014, s. 5, http://eduentuzjasci.pl/images/stories/publikacje/NDN/edukacja/NDN_Edukacja_3_Wczesny_wiek_szkolny.pdf [dostęp: 27.11.2019].

³ A. Kamza, *Rozwój dziecka. Wczesny wiek szkolny. Wiek 5/6–8/9 lat*, IBE, Warszawa 2014, s. 17–18, http://eduentuzjasci.pl/images/stories/publikacje/NDN/rozwoj/NDN_Rozwoj_dziecka_3_Wczesny_wiek_szkolny.pdf [dostęp: 27.11.2019].

⁴ W. Brejnak, *Wybrane problemy dojrzałości szkolnej*, „Życie Szkoły” 2009, nr 5, s. 46.

⁵ C. Hendryk, *Wprowadzenie*, [w:] C. Hendryk (red.), *Nauczyciel wczesnej edukacji w teorii i praktyce*, Wyższa Szkoła Humanistyczna TWP, Szczecin 2013, s. 5.

nia sprzyja wykonywaniu szeregu obowiązków wynikających z roli ucznia, optymalizuje proces jego adaptacji w nowym środowisku.

Większość współczesnych pierwszoklasistów jest świadoma ważności roli ucznia i sama wyczekuje rozpoczęcia swojej szkolnej kariery. Dzieci chcą się uczyć, chcą się uczyć w szkole, „bo, szkoła to taka ważniejsza jest od przedszkola. Tu [w przedszkolu] jest fajnie, ale tam to idą duże dzieci, a ja taka już jestem”⁶. Danuta Waloszek podkreśla, że „warto podtrzymać ten akt intencjonalny i zastanowić się nad warunkami umożliwiającymi im [dzieciom] spokojną naukę [...]”⁷, przy czym trzeba pamiętać, że dla uczniów klas młodszych nauka jest nową aktywnością i dlatego nie potrafią one jeszcze skutecznie jej organizować, skierować wysiłku na uczenie się celowe, nie wiedzą też najczęściej, co robić, by sprostać wymaganiom szkoły. W związku z tym w toku zajęć szkolnych, począwszy od klasy I, należy stopniowo przysposabiać dzieci do uczenia się i poważnego traktowania obowiązków szkolnych i nie zapominać o ich stosunkowo niewielkiej możliwości podejmowania wysiłków intelektualnych, szczególnej emocjonalności oraz potrzebie ruchu i zabawy⁸.

Specyfika kształcenia w klasach I–III

Według Wincentego Okonia kształcenie to:

system działań zmierzających do tego, aby uczącej się jednostce lub zbiorowi jednostek umożliwić: poznanie świata, jaki stworzyła natura i jaki zawdzięczamy kulturze, włącznie z nauką, sztuką i techniką; przygotowanie się do zmieniania świata poprzez rozwinięcie kwalifikacji fizycznych i umysłowych, zdolności i uzdolnień, zainteresowań i zamiłowań oraz potrzeb i umiejętności samokształceniowych; ukształtowanie indywidualnej osobowości

⁶ Taką opinię wygłosiła – po kilku dniach pobytu w szkole – moja córka Ola, obecnie uczennica klasy piątej, która rozpoczęła edukację w wieku sześciu lat.

⁷ D. Waloszek, *Czy dzieci sześciolatnie są gotowe do nauki w szkole? Refleksje na kanwie dyskusji społecznej dotyczącej zmiany w strukturze edukacji*, „Warmińsko-Mazurski Kwartalnik Naukowy Nauki Społeczne” 2013, nr 4, s. 13.

⁸ T. Tkacz, *Formalne i prywatne funkcje przestrzeni edukacyjnej*, [w:] M. G. Woźniak (red.), *Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy w kontekście spójności społeczno-ekonomicznej*, Uniwersytet Rzeszowski, Rzeszów 2008, s. 315.

poprzez rozwinięcie postaw twórczych oraz osobistego stosunku do wartości moralnych, społecznych, poznawczych, artystycznych i religijnych⁹.

Na aspekt samodzielnego dochodzenia do wiedzy zwraca uwagę Czesław Kupisiewicz:

proces nauczania – uczenia się może prowadzić przede wszystkim, a niekiedy wyłącznie, do opanowania przez uczniów tylko określonych wiadomości i umiejętności, ale może też wpływać w sposób istotny na ich wszechstronny rozwój [...]. Ponadto celem tego procesu jest kształtowanie u uczniów określonych postaw, wdrożenie do systematycznego i samodzielnego zdobywania wiedzy, do indywidualnej oraz zespołowej działalności poznawczej, kształtowania wartościowych zasad postępowania, słowem – wszechstronny intelektualny rozwój dzieci, młodzieży i dorosłych wielostronnie powiązany z rozwojem emocjonalnym i wolicjonalnym¹⁰.

Proces kształcenia na etapie edukacji wczesnoszkolnej skupia się na rozwijaniu kompetencji kluczowych, czyli takich, które umożliwiają integrację z grupami społecznymi przy zachowaniu autonomii oraz umiejętności działania w otoczeniu – czy to znanym, czy nieznanym. Zgodnie z założeniami podstawy programowej celem edukacji wczesnoszkolnej jest wspieranie całościowego rozwoju dziecka poprzez umożliwienie mu odkrywania własnych możliwości, sensu działania oraz gromadzenia doświadczeń prowadzących do prawdy, dobra i piękna.

Według założeń podstawy

do zadań szkoły w zakresie edukacji wczesnoszkolnej należy:

1. wspieranie wielokierunkowej aktywności dziecka przez organizowanie sytuacji edukacyjnych umożliwiających eksperymentowanie i nabywanie doświadczeń oraz poznawanie polisensoryczne, stymulujących jego rozwój we wszystkich obszarach: fizycznym, emocjonalnym, społecznym i poznawczym;
2. zapewnienie prawidłowej organizacji zabawy, nauki i odpoczynku dla uzyskania ciągłości procesów adaptacyjnych w odniesieniu do wszystkich dzieci, w tym rozwijających się w sposób nieharmonijny, wolniejszy lub przyspieszony;

⁹ W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2001, s. 191.

¹⁰ C. Kupisiewicz, *Podstawy dydaktyki ogólnej*, Polska Oficyna Wydawnicza BGW, Warszawa 2004, s. 22.

3. wspieranie:

a) aktywności dziecka, kształtującej umiejętność korzystania z rozwijających się umysłowych procesów poznawczych, niezbędnych do tworzenia własnych wzorów zabawy, nauki i odpoczynku,

b) wspieranie rozwoju mechanizmów uczenia się dziecka, prowadzące do osiągnięcia przez nie kompetencji samodzielnego uczenia się;

4. wybór (opracowanie) programu nauczania opartego na treściach adekwatnych do poziomu rozwoju dzieci, ich możliwości percepcyjnych, wyobrażeń i rozumowania oraz uwzględniającego potrzeby i możliwości uczniów rozwijających się w sposób nieharmonijny, wolniejszy lub przyspieszony;

5. planowa realizacja programu nauczania szanująca godność uczniów, ich naturalne indywidualne tempo rozwoju, wspierająca indywidualność, oryginalność, wzmacniająca poczucie wartości, zaspokajająca potrzebę poczucia sensu aktywności własnej i współdziałania w grupie;

6. zapewnienie dostępu do wartościowych, w kontekście rozwoju ucznia, źródeł informacji i nowoczesnych technologii;

7. organizacja zajęć:

a) dostosowanych do intelektualnych potrzeb i oczekiwań rozwojowych dzieci, wywołujących zaciekawienie, zdumienie i radość odkrywania wiedzy, rozumienia emocji, uczuć własnych i innych osób, sprzyjających utrzymaniu zdrowia psychicznego, fizycznego i społecznego (szeroko rozumianej edukacji zdrowotnej),

b) umożliwiających nabywanie doświadczeń poprzez zabawę, wykonywanie eksperymentów naukowych, eksplorację, przeprowadzanie badań, rozwiązywanie problemów w zakresie adekwatnym do możliwości i potrzeb rozwojowych na danym etapie oraz z uwzględnieniem indywidualnych możliwości każdego dziecka,

c) wspierających aktywności dzieci, rozwijających nawyki i zachowania adekwatne do poznawanych wartości, takich jak: bezpieczeństwo własne i grupy, sprawność fizyczna, zaradność, samodzielność, odpowiedzialność i poczucie obowiązku,

d) wspierających rozumienie doświadczeń, które wynikają ze stopniowego przejścia z dzieciństwa w wiek dorostania,

e) umożliwiających poznanie wartości i norm społecznych, których źródłem jest rodzina, społeczność szkolna, społeczność lokalna i regionalna, naród, oraz rozwijanie zachowań wynikających z tych wartości, a możliwych do zrozumienia przez dziecko na danym etapie rozwoju,

f) wspierających poznanie kultury narodowej, odbiór sztuki i potrzebę jej współtworzenia w zakresie adekwatnym do etapu rozwojowego dziec-

ka, uwzględniających możliwości percepcji i rozumienia tych zagadnień na danym etapie rozwoju dziecka,

g) wspierających dostrzeganie środowiska przyrodniczego i jego eksplorację, możliwość poznania wartości i wzajemnych powiązań składników środowiska przyrodniczego, poznanie wartości i norm, których źródłem jest zdrowy ekosystem, oraz zachowań wynikających z tych wartości, a także odkrycia przez dziecko siebie jako istotnego integralnego podmiotu tego środowiska,

h) umożliwiających zaspokojenie potrzeb poznawania kultur innych narodów, w tym krajów Unii Europejskiej, różnorodnych zjawisk przyrodniczych, sztuki, a także zabaw i zwyczajów dzieci innych narodowości, uwzględniających możliwości percepcji i rozumienia tych zagadnień na danym etapie rozwoju dziecka¹¹.

W myśl założeń prezentowanego dokumentu czynnikami warunkującymi proces adaptacji dziecka w środowisku szkolnym jest organizacja przestrzeni edukacyjnej:

a) ergonomicznej, zapewniającej bezpieczeństwo oraz możliwość osiągnięcia celów edukacyjnych i wychowawczych,

b) umożliwiającej aktywność ruchową i poznawczą dzieci, nabywanie umiejętności społecznych, właściwy rozwój emocjonalny oraz zapewniającej poczucie bezpieczeństwa,

c) stymulującej systematyczny rozwój wrażliwości estetycznej i poczucia tożsamości, umożliwiającej integrację uczniów, ich działalność artystyczną, społeczną i inną wynikającą z programu nauczania oraz programu wychowawczo-profilaktycznego¹².

Istotną rolę odgrywa

współdziałanie z rodzicami, różnymi środowiskami, organizacjami i instytucjami, uznanymi przez rodziców za źródło istotnych wartości, na rzecz tworzenia warunków umożliwiających rozwój tożsamości dziecka; systematyczne uzupełnianie, za zgodą rodziców, realizowanych treści wychowawczych o nowe zagadnienia, wynikające z pojawienia się w otoczeniu dziecka zmian i zjawisk istotnych dla jego bezpieczeństwa i harmonijnego rozwoju;

¹¹ Podstawa programowa kształcenia ogólnego wraz z komentarzem, s. 18–19, <https://www.ore.edu.pl/wp-content/uploads/2017/05/wychowanie-przedszkolne-i-edukacja-wczesnoszkolna.-pp-z-komentarzem.pdf> [dostęp: 27.11.2019].

¹² Tamże, s. 19.

systematyczne wspieranie rozwoju mechanizmów uczenia się dziecka, prowadzące do osiągnięcia przez nie umiejętności samodzielnego uczenia się¹³.

Proces adaptacji dziecka do środowiska szkolnego

Wchodzenie w rolę ucznia wiąże się z koniecznością opanowania nowych zachowań, które stanowią odpowiedź na zmiany zachodzące w przestrzeni codzienności szkolnej. Przyjmują one postać wyzwań natury przede wszystkim zadaniowej i organizacyjnej¹⁴. Zmiany w sferze zadaniowej wynikają głównie z programu nauczania i wymagań stawianych przez nauczycieli. Zmiany organizacyjne z kolei łączą się z hierarchicznym uporządkowaniem środowiska szkolnego. Renata Michalak twierdzi, że „szkoła, będąc jednostką organizacyjną, wyznacza ramy działania, w których podmioty edukacyjne przestrzegają określonych, standardowych wzorców działania”¹⁵. Dziecko szybko zauważa, że „dotychczasowe formy funkcjonowania [w przedszkolu] nie sprawdzają się w konfrontacji z nowym przepisem roli”¹⁶. W procesie adaptacji do nowego – szkolnego – środowiska niezbędne dziecku jest zatem opanowanie innych form postępowania. Jest to poważne wyzwanie polegające na „zaprowadzaniu harmonii między potrzebami i dążeniami jednostki a wymogami i oczekiwaniami jej środowiska”¹⁷.

Pojęcie adaptacji pochodzi od łacińskiego słowa *adaptatio*, co dosłownie oznacza „przystosować” i jest terminem wieloznaczeniowym. Adaptacja – przystosowanie do nowego środowiska, do nowych sytuacji, warunków – jest „zdolnością organizmu do utrzymywania wewnętrznej równowagi w środowisku zewnętrznym oraz dążeniem podmiotu do ukła-

¹³ Tamże.

¹⁴ R. Michalak, E. Misiorna, *Konteksty dojrzałości szkolnej*, [w:] R. Michalak (red.), *Doradca Nauczyciela Sześciolatek*, Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej, Warszawa 2006, s. 112.

¹⁵ R. Michalak, *Dziecko u progu edukacji przedmiotowej. Studium teoretyczno-empiryczne*, Wydawnictwo UAM, Poznań 2013, s. 113.

¹⁶ R. Michalak, *Rola szkoły w procesie konstruowania przez dziecko roli czwartoklasisty*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny” 2018, t. 37, z. 1, s. 115.

¹⁷ C. Kupisiewicz, M. Kupisiewicz, *Słownik pedagogiczny*, PWN, Warszawa 2009, s. 178.

dania zrównoważonych stosunków z otoczeniem społecznym”¹⁸. Na gruncie nauk społecznych Florian Znaniecki rozpatruje adaptację jako normalność cywilizacyjną człowieka. W jego przekonaniu przystosowanie polega na tym, że

1) człowiek działa zgodnie z normami tych systemów kulturowych, w których uczestniczy, oraz 2) jego zachowanie się względem innych i zachowanie się względem niego w środowisku społecznym, czyli w tych kręgach społecznych, których jest ośrodkiem, kształtuje się w sposób normatywnie uporządkowany¹⁹.

Istotę adaptacji należy więc rozumieć

jako proces poszukiwania swojego miejsca w każdym nowym środowisku, także w szkole, [który] zależy od tego, na ile zachowana jest równowaga pomiędzy społecznymi oczekiwaniami i naciskami, możliwościami dziecka oraz jego dążeniami. Im większa jest równowaga, im bardziej wymagania zewnętrzne respektują naturę dziecka i są zgodne z jego własnymi dążeniami, tym szybciej następuje proces przystosowywania się, tym łagodniej przebiega, i tym lepszymi kończy się rezultatami²⁰.

W odniesieniu do ucznia

adaptacja, lub inaczej przystosowanie do warunków szkolnych, często określa się mianem procesu dwukierunkowego, to znaczy, że z jednej strony środowisko wpływa na jednostkę i wymaga od niej pewnych zmian w celu dostosowania się do panujących warunków, a z drugiej strony sama jednostka również wpływa na środowisko i zmienia je. Zachowanie równowagi między dostosowaniem a możliwością regulacji środowiska sprzyja prawidłowemu procesowi adaptacji ucznia²¹.

¹⁸ M. Buchnat, *Przystosowanie szkolne dzieci sześciolatek ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistycznej, Leszno 2013, s. 11.

¹⁹ F. Znaniecki, *Ludzie terażniejsi a cywilizacja przyszłości*, PWN, Warszawa 1974, s. 304.

²⁰ E. Kochanowska, *Wspomaganie procesu adaptacji społeczno-emocjonalnej dzieci sześćo-siedmioletnich do środowiska szkolnego. Program adaptacyjno-socjoterapeutyczny „Moja szkoła – mój drugi dom”*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Techniczno-Humanistycznej, Bielsko-Biała 2012, s. 17.

²¹ K. Oleksa, *Trudności z adaptacją szkolną uczniów*, „Życie Szkoły” 2016, nr 9, s. 18.

W procesie tym konstruuje się rola ucznia. Można wyróżnić kilka jego etapów:

(1) wchodzenie w rolę, które polega najpierw na zdobywaniu podstawowych informacji na temat przepisu roli i warunków, a więc sposobu jej realizacji zdefiniowanego przez system oczekiwań społecznych [...]; (2) pełna adaptacja do roli, którą cechuje coraz sprawniejsze i bardziej efektywne realizowanie przepisu roli, dzięki adekwatnemu posługiwaniu się wiedzą i umiejętnościami, oraz wprowadzanie zmian do przepisu roli, jednak tylko w ramach rozpoznanej konwencji; modyfikacje nie dotyczą celów działań; (3) twórcze przekraczanie roli, które wyraża się w kreatywnym zindywidualizowanym posługiwaniu się już posiadaną wiedzą, umiejętnościami i doświadczeniami oraz przekraczanie przepisu roli zgodnie z własnymi celami i wizją osobistego rozwoju²².

Wejście do nowej społeczności wiąże się z całkowitą zmianą dotychczasowych przyzwyczajzeń i sposobu życia dziecka. Dzięki etapowości procesu adaptacji ma ono możliwość opanowania nowego repertuaru zachowań, które stanowią odpowiedź na wymagania wynikające z funkcjonowania w przestrzeni codzienności szkolnej.

Rodzinne uwarunkowania procesu adaptacji szkolnej dziecka

Prawidłowy przebieg procesu adaptacji dziecka do środowiska szkolnego nie byłby możliwy bez zaangażowania rodziców, którzy powinni wspierać swoje dziecko i pomagać mu pokonywać trudności. Na stosunki między dzieckiem a rodzicami w dużym stopniu wpływają postawy rodzicielskie oraz oddziaływania wychowawcze. Według Marii Tyszkowej prawidłowe postawy rodzicielskie (akceptacji dziecka takim, jakie ono jest, współdziałania z dzieckiem i zaangażowania się w jego sprawy, dawania dziecku rozumnej swobody, uznawania praw dziecka) sprzyjają rozwojowi społeczno-emocjonalnemu dziecka oraz wyrabianiu postaw i cech koniecznych do dobrego przystosowania w grupie rówieśniczej. Powodują też, że dziecko

²² R. Michalak, *Rola szkoły...*, dz. cyt., s. 116.

przejawia inicjatywę do współdziałania i jest zdolne do współpracy²³. Jadwiga Lubowiecka twierdzi, że obok postaw rodzicielskich decydujący wpływ na proces adaptacji w szkole ma również styl wychowania w rodzinie. Autorka (powołująca się na badania Aleksandry Jaworowskiej) zwraca uwagę, że „najlepsze przystosowanie osiągają dzieci rodziców wychowujących w sposób demokratyczny”²⁴. Z kolei Edyta Gruszczyk-Kolczyńska, na podstawie badań Grażyny Sochaczewskiej, dochodzi do wniosku, że

Jeżeli dzieci są wychowywane w sposób racjonalny, to zakres trudności w przystosowaniu jest wyraźnie mniejszy, a zaburzenia w reakcjach emocjonalnych i funkcjach życiowych są zdecydowanie słabsze. Gorzej wiedzie się dzieciom wychowywanym zbyt liberalnie i mającym zbyt opiekuńczych rodziców. Przeżywają one poważne trudności w przystosowaniu i silniej reagują zaburzeniami zachowania²⁵.

Tę prawidłowość podkreśla wielu badaczy (między innymi Stanisław Kawula, Renata Michalak, Ewa Kochanowska). Autorzy akcentują, że przekroczeniu przez dziecko progu szkolnego towarzyszą niezwykle silne emocje. Wszystko jest dla niego nieznanne, intrygujące, a przy tym może wywoływać lęk i napięcie. Musi ono sprostać nowym zadaniom, wymaganiom i oczekiwaniom. Niejednokrotnie zaburzone zostaje jego poczucie bezpieczeństwa. Jest to moment, w którym dziecko potrzebuje wyraźnego wsparcia. Jakie ono będzie i na ile złagodzi niepokój, nerwowość i stres, w dużej mierze zależy od rodziców i przyjętego przez nich systemu wychowawczego.

Oddziaływanie rodziny na dziecko odbywa się jednak nie tylko poprzez postawy rodzicielskie i związany z nimi system wychowawczy, czy też poprzez strukturę rodziny, liczbę jej członków i wzajemne stosunki między nimi. Do ważnych czynników środowiska rodzinnego wpływających na rozwój dziecka – podkreśla Ewa Kochanowska – zalicza

²³ M. Tyszkowa, *Badania nad uspołecznieniem i osobowością dzieci jedynych i mających rodzeństwo*, [w:] M. Tyszkowa (red.), *Rozwój dziecka w rodzinie i poza rodziną*, Wydawnictwo UAM, Poznań 1985, s. 21–24.

²⁴ J. Lubowiecka, *Przystosowanie psychospołeczne dziecka do przedszkola*, wsiP, Warszawa 2000, s. 33.

²⁵ E. Gruszczyk-Kolczyńska, E. Zielińska, *Wspomaganie rozwoju umysłowego trzylatków i dzieci starszych wolniej się rozwijających. Książka dla rodziców, terapeutów i nauczycieli przedszkola*, wsiP, Warszawa 2004, s. 24.

się także: warunki bytowe, organizację życia i status społeczny rodziny, uznawane przez nią wartości, obyczaje i tradycje, a także zainteresowania jej członków²⁶.

Nauczyciel w roli wspierającego rodziców

Z chwilą, gdy dziecko zostaje uczniem, do oddziaływania rodziny dołącza się oddziaływanie nowego środowiska wychowawczego – szkoły, słusznie utożsamianej z osobą nauczyciela. Jego osobowość, sposób postępowania w klasie, stosunek do ucznia i do swej pracy wywierają wpływ na nastawienie dziecka do szkoły i nauki. Według Lecha Witkowskiego:

szkoła jako instytucja i nauczyciele tworzą klimat dla rozwiązania wymagań tego okresu [adaptacji – E. M.]. Pozostając w bezpośredniej interakcji z dziećmi, współkształtują ich umiejętności oraz zdolności do wykonywania poważnych zadań zgodnie z indywidualnymi możliwościami uczniów i bez wyzwalania u nich szkodliwego poczucia mniejszej wartości²⁷.

Współdziałanie obu środowisk: rodzinnego i szkolnego, ma stwarzać warunki optymalizujące proces aktywnego zaistnienia dziecka w nowej roli.

Readaptacja jest bowiem możliwa jedynie przez właśnie aktywne uczestnictwo ucznia. Musi się on zmagać ze zmianami, podejmując zróżnicowane formy działania, które dostarczać powinny konstruktywnych doświadczeń. Te, w konfrontacji z dotychczasowymi, zapoczątkowują proces transformacji struktury doświadczeń i z reguły przynoszą nowe osiągnięcia rozwojowe²⁸.

Rodzice i nauczyciele są osobami znaczącymi dla dziecka, dlatego ich wzajemna akceptacja i współdziałanie powinny motywować dziecko do pracy, do rozwoju, a także powinny zaspokajać poczucie stałości i bezpieczeństwa. Koordynacja działań rodziców i nauczycieli umożliwi tworzenie jednego, niesprzecznego systemu wychowawczego oraz przyczynia się do przekształcania i doskonalenia obu środowisk. Harmonijny rozwój

²⁶ E. Kochanowska, *Wspomaganie procesu adaptacji...*, dz. cyt., s. 20–21.

²⁷ L. Witkowski, *Rozwój i tożsamość w cyklu życia. Studium koncepcji Erica H. Eriksona*, Wydawnictwo UMK, Toruń 1989, s. 62.

²⁸ R. Michalak, *Rola szkoły...*, dz. cyt., s. 116.

dziecka [stanowiący podstawę adaptacji w nowym środowisku – E. M.] będzie osiągnięty, gdy rodzice i nauczyciele będą mieli w równym stopniu prawo do przedstawiania własnych oczekiwań²⁹,

co do funkcjonowania tegoż dziecka w roli ucznia.

Sposoby celowego włączania rodziców w proces adaptacji szkolnej dziecka mogą być różnorodne. Służą one zainicjowaniu współpracy dwóch środowisk wychowawczych od pierwszych dni dziecka w szkole. Do nawiązania kontaktu można zachęcić rodziców poprzez plakaty, ulotki, foldery, gazetki szkolne, strony internetowe. Formuła „otwartych drzwi” to forma skierowana zarówno do rodziców, jak i do dzieci. W wyznaczonym przez placówkę dniu (podanym wcześniej do publicznej wiadomości) dyrektorzy i nauczyciele starają się pokazywać zainteresowanym możliwości szkoły, sukcesy i osiągnięcia jej uczniów oraz absolwentów, udostępniać wszystkie pomieszczenia, odpowiadać na pytania.

Rodzina wprowadza dziecko w nowy świat – świat szkoły. Aby ułatwić jej to zadanie, dla rodziców przygotowuje się tematyczne spotkania, podczas których mogą oni poznać wymagania i oczekiwania edukacyjne szkoły. Dużą wartość mają również okazjonalne spotkania (odbywające się na życzenie rodziców), organizowane wtedy, gdy opiekunowie – zaciekawieni tym, co się w szkole dzieje – przychodzą do niej jakby „po drodze”. Inne formy współpracy nauczycieli i rodziców ukierunkowane na proces adaptacji szkolnej dzieci mogą mieć charakter indywidualnego kontaktu. Nauczyciel w czasie rozmowy uświadamia rodzicom, że w pierwszych dniach pobytu w szkole powinni oni otoczyć dziecko szczególną czułością i troską. Zebrania z rodzicami pozwalają rodzicom poznać specyfikę, zadania i cele pracy z dzieckiem. Powinny być prowadzone w formie dialogu nauczycieli z rodzicami, opartym na obustronnym zaufaniu. Można zapraszać na nie specjalistów – na przykład psychologów czy lekarzy pediatrów, którzy przekażą fachową wiedzę i pomogą rodzicom zrozumieć potrzeby i trudności dziecka w okresie wstępnej adaptacji. Zajęcia otwarte (poprzez zapoznanie rodziców z formami, treściami i metodami pracy) zbliżają opiekunów do problemów edukacyjnych szkoły. Rodzice mogą przyjmować

²⁹ L. Kanka, *Rola rodziny i przedszkola w procesie adaptacji dziecka trzyletniego do warunków przedszkola*, s. 3, <http://www publikacje.edu.pl/pdf/9063.pdf> [dostęp: 27.11.2019].

w nich rolę widza lub czynnie uczestniczyć w zajęciach razem z dzieckiem. Obserwowanie dziecka pozwala opiekunom poznać jego zachowania na tle grupy, w tym samym czasie dziecko w poczuciu bezpieczeństwa (u boku rodzica) może doświadczać wielości sytuacji i różnych kontekstów własnej aktywności. Proponowane formy powinny budować zaufanie, integrować oba środowiska, minimalizować dystans utrudniający kontakt i wymianę informacji oraz pokazać, że w szkole ułatwia się dzieciom i dorosłym przystosowanie do nowego środowiska.

Ważne jest to, aby rodzice przed zapisaniem dziecka do szkoły i w pierwszych miesiącach jego pobytu w placówce dostrzegli chęci i kompetencje pracowników, zauważyli ich pozytywny stosunek do dziecka. Przez taki pryzmat często opiekunowie oceniają wartość instytucji oraz możliwość własnego w niej udziału. Szkoła nie powinna bać się rodziców i traktować ich jako zło konieczne, podobnie rodzice dzieci rozpoczynających naukę nie powinni postrzegać szkoły jako bastionu – i to dobrze okopanego. Jednym i drugim powinno natomiast zależeć na nawiązaniu i doskonaleniu współpracy mającej na celu wszechstronne wspieranie rozwoju dziecka, w który wpisana jest również jako czynnik wyzwalający nowe możliwości adaptacja do roli ucznia, do satysfakcjonującego funkcjonowania w nowym środowisku.

Konkluzja

Każde dziecko wnosi do społeczności szkolnej swój potencjał, możliwości i ograniczenia. Zadaniem nauczyciel jest zauważenie go oraz stworzenie mu dogodnych warunków do rozwoju i nabywania nowych umiejętności. Jak twierdzi Zdzisław Ratajek, mały uczeń ma „prawo oczekiwać, że w szkole znajdzie »swoje miejsce«, że zaoferuje mu ona warunki umożliwiające dobre samopoczucie, bezstresowe relacje z nauczycielami i przyjazne kontakty z rówieśnikami”³⁰. Dorota Klus-Stańska podkreśla, „że sposób,

³⁰ Z. Ratajek, *Gotowość szkoły do podjęcia zadań edukacyjnych na poziomie kształcenia elementarnego*, [w:] Z. Ratajek, M. Kwaśniewska (red.), *Edukacja elementarna w zreformowanym systemie szkolnym*, Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, Kielce 2004, s. 15.

w jaki w pierwszym okresie pobytu w szkole dziecko próbuje się przystosować do nowej sytuacji, może mieć duże znaczenie dla jego dalszego funkcjonowania”³¹. W okresie wczesnoszkolnym nie tylko rodzice stanowią siłę sprawczą warunkującą proces adaptacji ich dziecka w środowisku szkolnym. Taki wpływ ma także szkoła, a przede wszystkim nauczyciel wychowawca, który dla dziecka rozpoczynającego naukę szkolną staje się autorytetem. Z racji pełnionej roli powinien on być „po trosze dobrym rzemieślnikiem, refleksyjnym badaczem, ogrodnikiem o niepowtarzalnej osobowości, opierającym się w pracy z małymi uczniami na autentyczności, akceptacji i empatii”³². Na nim bowiem „spoczywa wielki obowiązek poznania swoich podopiecznych oraz zaspokojenia ich potrzeb, szczególnie tych, które zostały wygenerowane przez nową rolę społeczną – rolę ucznia”³³. Z tego też powodu nieodzowne staje się

umiejętne prowadzenie rozmowy z dzieckiem, słuchanie go i kontynuowanie wątku rozmowy [...]; niezaborcza życzliwość przejawiająca się w akceptacji dziecka, takim jakie jest; otwartość: autentyczność bycia sobą i mówienia o sobie w odpowiednim czasie i w adekwatny do sytuacji sposób; konkretność tj. trzymanie się problemu i istoty sprawy; koncentracja na tu i teraz, czyli skupienie uwagi na dziecku i kontakcie z nim³⁴.

Równie istotne jest również:

wyzwalanie, czyli nadawanie praw i określenie odpowiedzialności dzieci za ich użycie; prowadzenie ku zrozumieniu/odczuciu konieczności zachowania równowagi między ja – my, moje – nasze; ukierunkowanie rozumiane jako naprowadzenie na cel, na środki, wskazanie kierunku rozwiązania zadania, wyjścia z sytuacji [...]; dotrzymywanie kroku, obietnic, czyli umożliwienie dziecku uczenia się dopełniania obietnic, zobowiązań na tle

³¹ D. Klus-Stańska, *Adaptacja szkolna siedmiolatków*, Wydawnictwo UWM, Olsztyn 2004, s. 15.

³² M. Mikołaj, M. Suświłło, *Pedagogiczne i teoretyczne aspekty kształcenia nauczycieli wychowania muzycznego*, Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, Olsztyn 1999, s. 34.

³³ L. Wiatrowska, *Współczesny sześciolatek*, [w:] L. Wiatrowska, H. Dmochowska (red.), *Dziecko u progu szkoły. Dojrzałość szkolna dzieci a ich gotowość do nauki*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2013, s. 50.

³⁴ L. Wiatrowska, *Obszary działań diagnostycznych*, [w:] L. Wiatrowska, H. Dmochowska (red.), *Dziecko u progu szkoły*, dz. cyt., s. 154.

podjętych decyzji [...]; podpowiadanie – podsuwanie pomysłów, rozwiązań, subtelne doradzanie, składanie ofert działania coraz bardziej ukierunkowanego na zadanie³⁵.

Dbłość o dobre nastawienie dzieci oraz o jak najdłuższe utrzymanie ich zapału i chęci do nauki są szczególnie istotne w kontekście startu szkolnego sześciolatków³⁶. Aby podnieść efektywność procesu adaptacji małego ucznia, niezbędne jest między innymi wspomaganie go w procesie przystosowania do życia w nowych warunkach, kształtowanie jego poczucia przynależności do grupy rówieśniczej w klasie, sukcesywne nabywanie umiejętności korzystania z różnych przedmiotów, sprzętów i pomieszczeń, poznawanie osób pracujących w szkole i umiejętność zachowania się w stosunku do nich, wyrabianie orientacji czasowej w szkolnym rozkładzie dnia, przygotowanie rodziców do udzielania dziecku wsparcia psychicznego i pomocy w procesie przystosowania, ograniczenie w środowisku szkolnym liczby bodźców utrudniających dziecku adaptację, integracja zespołu klasowego, wypracowanie wspólnych norm i zasad³⁷. Proces wspierania uczniów w adaptacji do nowej roli należy rozpatrywać, co wielokrotnie w teście podkreślano, w szerokim kontekście kooperacji rodziców z nauczycielem, ponieważ nie ulega wątpliwości, że przedstawicielom obu środowisk zależy, aby przebiegał on bez zakłóceń. Na takim podejściu do problemu dziecko tylko zyskuje. Przyjęcie – jako priorytetu – założenia o interakcyjnym charakterze wspierania procesu adaptacji dziecka do środowiska szkolnego, w którym aktywne są dwa podmioty – rodzice i nauczyciele, może spowodować łagodniejszy przebieg przystosowania pierwszoklasisty³⁸.

³⁵ D. Waloszek, *Między przedszkolem a szkołą. Rozważania o gotowości dzieci do podjęcia nauki w szkole*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2014, s. 79–80.

³⁶ R. Kaczan, P. Rycielski, *Co wiemy o sześciolatkach w szkole na podstawie badań?*, <http://www.eduentuzjasci.pl/images/stories/publikacje/IBE-EE-broszura-6-latek-co-wiemy.pdf> [dostęp: 28.11.2019].

³⁷ H. Matusiak, J. Gil, M. Kocjan, *Adaptacja szkolna pierwszoklasisty*, <http://www.sprawciejowka.pl/index.php/2-uncategorised/71-adaptacja-szkolna-pierwszoklasisty> [dostęp: 28.11.2019].

³⁸ L. Kanka, *Rola rodziny...*, dz. cyt., s. 3.

Bibliografia

- Brejnak W., *Wybrane problemy dojrzałości szkolnej*, „Życie Szkoły” 2009, nr 5.
- Buchnat M., *Przystosowanie szkolne dzieci sześciolatków ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistycznej, Leszno 2013.
- Gruszczyk-Kolczyńska E., Zielińska E., *Wspomaganie rozwoju umysłowego trzylatków i dzieci starszych wolniej się rozwijających. Książka dla rodziców, terapeutów i nauczycieli przedszkola*, wsiP, Warszawa 2004.
- Hendryk C., *Wprowadzenie*, [w:] C. Hendryk (red.), *Nauczyciel wczesnej edukacji w teorii i praktyce*, Wyższa Szkoła Humanistyczna TWP, Szczecin 2013, s. 5.
- Kaczan R., Rycielski P., *Co wiemy o sześciolatkach w szkole na podstawie badań?*, www.eduentuzjasci.pl/images/stories/publikacje/IBE-EE-broszura-6-latek-co-wiemy.pdf [dostęp: 28.11.2019].
- Kanka L., *Rola rodziny i przedszkola w procesie adaptacji dziecka trzyletniego do warunków przedszkola*, s. 3, <http://www.publikacje.edu.pl/pdf/9063.pdf> [dostęp: 27.11.2019].
- Kamza A., *Rozwój dziecka. Wczesny wiek szkolny. Wiek 5/6–8/9 lat*, IBE, Warszawa 2014, http://eduentuzjasci.pl/images/stories/publikacje/NDN/rozwoj/NDN_Rozwoj_dziecka_3_Wczesny_wiek_szkolny.pdf [dostęp: 27.11.2019].
- Klus-Stańska D., *Adaptacja szkolna siedmiolatków*, Wydawnictwo UWM, Olsztyn 2004.
- Kochanowska E., *Wspomaganie procesu adaptacji społeczno-emocjonalnej dzieci sześćo-siedmiolatków do środowiska szkolnego. Program adaptacyjno-socjoterapeutyczny „Moja szkoła – mój drugi dom”*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Techniczno-Humanistycznej, Bielsko-Biała 2012.
- Kupisiewicz C., Kupisiewicz M., *Podstawy dydaktyki ogólnej*, Polska Oficyna Wydawnicza BGW, Warszawa 2004.
- Kupisiewicz C., *Słownik pedagogiczny*, PWN, Warszawa 2009.
- Lubowiecka J., *Przystosowanie psychospołeczne dziecka do przedszkola*, wsiP, Warszawa 2000.
- Matusiak H., Gil J., Kocjan M., *Adaptacja szkolna pierwszoklasisty*, <http://www.spbraciejowka.pl/index.php/2-uncategorised/71-adaptacja-szkolna-pierwszoklasisty> [dostęp: 28.11.2019].
- Michalak R., *Dziecko u progu edukacji przedmiotowej. Studium teoretyczno-empiryczne*, Wydawnictwo UAM, Poznań 2013.
- Michalak R., *Rola szkoły w procesie konstruowania przez dziecko roli czwartoklasisty*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny” 2018, t. 37, z. 1, s. 116.
- Michalak R., Misiorna E., *Konteksty dojrzałości szkolnej*, [w:] R. Michalak (red.), *Doradca Nauczyciela Sześciolatków*, Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej, Warszawa 2006.
- Mikolon M., Suświłło M., *Pedagogiczne i teoretyczne aspekty kształcenia nauczycieli wychowania muzycznego*, Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, Olsztyn 1999.
- Murawska B., *Edukacja wczesnoszkolna. Wiek 5/6–8/9 lat*, IBE, Warszawa 2014, http://eduentuzjasci.pl/images/stories/publikacje/NDN/edukacja/NDN_Edukacja_3_Wczesny_wiek_szkolny.pdf [dostęp: 27.11.2019].
- Musiał E., *Rola nauczyciela edukacji wczesnoszkolnej w niwelowaniu stresu związanego z podjęciem nauki szkolnej przez dzieci sześciolatków*, [w:] J. Malinowska, E. Jezierska-Wiejak (red.), *Dziecko w sytuacji uczenia się. Codzienność w poznawaniu świata i siebie*, Instytut Pedagogiki UWr, Wrocław 2017.

- Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2001.
- Oleksa K., *Trudności z adaptacją szkolną uczniów*, „Życie Szkoły” 2016, nr 9.
- Płachecka J., *Wszyscy gotowi?! Jak przygotować dziecko do szkoły*, Fundacja Rozwoju Dzieci im. J. A. Komeńskiego, Warszawa 2007, <https://docplayer.pl/4099189-Wszyscy-gotowi-jak-przygotowac-dziecko-do-szkoly.html> [dostęp: 28.11.2019].
- Podstawa programowa kształcenia ogólnego wraz z komentarzem*, <https://www.ore.edu.pl/wp-content/uploads/2017/05/wychowanie-przedszkolne-i-edukacja-wczesnoszkolna.-pp-z-komentarzem.pdf> [dostęp: 28.11.2019].
- Ratajek Z., *Gotowość szkoły do podjęcia zadań edukacyjnych na poziomie kształcenia elementarnego*, [w:] Z. Ratajek, M. Kwaśniewska (red.), *Edukacja elementarna w zreformowanym systemie szkolnym*, Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, Kielce 2004.
- Tkacz T., *Formalne i prywatne funkcje przestrzeni edukacyjnej*, [w:] M. G. Woźniak (red.), *Nierówność społeczne a wzrost gospodarczy w kontekście spójności społeczno-ekonomicznej*, Uniwersytet Rzeszowski, Rzeszów 2008.
- Tyszkowa M., *Badania nad uspołecznieniem i osobowością dzieci jedynych i mających rodzeństwo*, [w:] M. Tyszkowa (red.), *Rozwój dziecka w rodzinie i poza rodziną*, Wydawnictwo UAM, Poznań 1985.
- Waloszek D., *Czy dzieci sześciolatnie są gotowe do nauki w szkole? Refleksje na kanwie dyskusji społecznej dotyczącej zmiany w strukturze edukacji*, „Warmińsko-Mazurski Kwartalnik Naukowy Nauki Społeczne” 2013, nr 4.
- Waloszek D., *Między przedszkolem a szkołą. Rozważania o gotowości dzieci do podjęcia nauki w szkole*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2014.
- Wiatrowska L., *Obszary działań diagnostycznych*, [w:] L. Wiatrowska, H. Dmochowska (red.), *Dziecko u progu szkoły. Dojrzałość szkolna dzieci a ich gotowość do nauki*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2013.
- Wiatrowska L., *Współczesny sześciolatek*, [w:] L. Wiatrowska, H. Dmochowska (red.), *Dziecko u progu szkoły. Dojrzałość szkolna dzieci a ich gotowość do nauki*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2013.
- Witkowski L., *Rozwój i tożsamość w cyklu życia. Studium koncepcji Erica H. Eriksona*, Wydawnictwo UMK, Toruń 1989.
- Znaniecki F., *Ludzie terazniejsi a cywilizacja przyszłości*, PWN, Warszawa 1974.